

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 35.051.186 у Львівському
національному університеті
імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1

В І Д Г У К

офіційного опонента – кандидата юридичних наук, професора
Крушинського С.А. на дисертацію **Конюшин Юлії Іванівни** на тему
«Навідні запитання як засіб комунікації в кримінальному провадженні»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право

Ступінь актуальності теми дисертації. Комунікативна діяльність суб'єктів кримінального провадження – дуже важливий аспект, у процесі якого останні обмінюються необхідною для здійснення досудового розслідування та судового розгляду інформацією шляхом спілкування у визначеній законом процесуальній формі, а також позапроцесуальним шляхом. Комунікація, безумовно, має місце у процесі кримінального процесуального доказування, вона проявляється під час пізнання обставин, які входять до предмета доказування, а також у процесі обґрунтування учасниками провадження їх правових позицій та намагання переконати інших в їх правильності. Зрештою, кримінально-процесуальна комунікація створює передумови для формування внутрішнього переконання слідчого, прокурора, слідчого судді, суду при прийнятті ними процесуальних рішень. Знання прийомів психологічного комунікативного контакту, уміння уникати конфліктних ситуацій, володіння ініціативою під час комунікації у кримінальному провадженні тощо є запорукою отримання необхідних відомостей про подію кримінального правопорушення. Саме тому дослідження комунікативних аспектів кримінальної процесуальної діяльності дозволяє розробити рекомендації, метою яких є якісне поліпшення такої діяльності.

Безсумнівно, одним із важливих засобів комунікації у кримінальному провадженні є постановка запитань, у тому числі й навідних, під час проведення допитів та інших процесуальних дій. З цього приводу авторка цілком слушно наголошує на тому, що на сьогодні у криміналістичній та кримінальній процесуальній науці не визначені психологічно-наукові критерії навідних запитань, відсутнє розмежування з іншими різновидами запитань як засобом комунікації у кримінальному провадженні, немає методичного механізму встановлення допустимості застосування цього засобу в означеній сфері, не диференційовані межі правомірності охоплення категорією навідних запитань випадків оголошення допитуваній особі раніше надаваних нею показань, пред'явлення їй доказів та застосування низки інших тактичних прийомів, які назагал ґрунтуються на ефекті навіювання тощо (с. 4).

З огляду на необхідність вирішення окреслених та інших проблем є всі підстави погодитися із вибором теми дисертації «Навідні запитання як засіб комунікації у кримінальному провадженні» як безумовно актуальної для криміналістичної і кримінально-процесуальної доктрини та практики здійснення кримінального судочинства.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертантка чітко окреслила наукову проблему, яка підлягає дослідженню і вирішенню, правильно визначила об'єкт та предмет дослідження. Структура дисертаційного дослідження є чіткою і послідовною. Запропонована структура дисертації дала можливість авторці, рухаючись від загального до конкретного, спочатку розкрити сутність комунікації, її співвідношення з мовою, мовленням, визначити окремі теорії комунікації, її функції, види, структуру та сфери прояву, виявити місце запитань в комунікації, їх сутність та види, а надалі дослідити сутність навідних запитань як засобу комунікації у кримінальному провадженні, зокрема, під час проведення досудового і судового допитів та інших процесуальних дій.

Метою дослідження авторка визначила формування теоретичних засад навідних запитань як засобу комунікації в кримінальному провадженні та

обґрунтування положень стосовно допустимості розширеного їх використання під час допитів та інших процесуальних дій доказового спрямування. Для досягнення поставленої мети визначено сім завдань, які в цілому кореспондують з планом роботи та положеннями, викладеними у висновках, і успішно виконані дисертанткою.

З урахуванням поставленої мети, визначеного об'єкта та предмета дослідження дисертанткою у поєднанні використано низку методів наукового пізнання, зокрема, формально-логічний, функціональний, системно-структурний, історичний, статистичний методи.

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, зумовлена й тим, що здобувачка опрацювала і використала велику кількість актів законодавства, у тому числі й зарубіжних держав, судової практики, наукової літератури з аналізованих питань, яка видана в Україні та за її межами (усього 383 джерела).

У своїй роботі Конюшин Ю. І. використовує ґрунтовні наукові публікації з досліджуваної проблеми, на сторінках дисертації веде детальний аналіз наукових позицій, критично, однак толерантно полемізує з дискусійних питань, висловлюючи при цьому власні висновки та пропозиції.

Висновки та рекомендації дисертантка обґрунтовує з урахуванням позицій слідчої практики, судової практики на основі вивчення та узагальнення рішень Європейського суду з прав людини (с.с. 142-144, 149), правових позицій, висловлених у постановах Верховного Суду (с.с. 143, 148-150), а також результатів опитування 200 респондентів (слідчих, дізнавачів, співробітників оперативних підрозділів, прокурорів, суддів, адвокатів-захисників, науковців-правників). Звертає на себе увагу й вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання постановлення запитань у кримінальному провадженні, зокрема, Азербайджану, Болгарії, Великобританії, Вірменії, Грузії, Естонії, Іспанії, Італії, Казахстану, Киргизії, КНР, Латвії, Литви, Молдови, США, Туркменістану, Узбекистану, Франції, ФРН.

Наведене підтверджує застосування авторкою системного та комплексного підходів до дослідження аналізованої проблематики.

Дисертантка у своїй роботі продемонструвала достатньо високий теоретичний рівень викладу матеріалу, логіку дослідження, уміння застосовувати різноманітні методи наукового пізнання, аналізувати наукові джерела, нормативно-правові акти та судову практику, коректно полемізувати з іншими вченими, аргументовано відстоювати власну точку зору, узагальнювати науково та практично значущі висновки, що свідчить про високий рівень фахової підготовки та глибоку обізнаність з теоретичними і практичними проблемами досліджуваної проблематики.

Таким чином, достовірність та обґрунтованість положень, висновків та рекомендацій, отриманих Конюшин Ю. І. у дисертаційному дослідженні, забезпечена завдяки використанню належної джерельної бази, опрацюванню матеріалів слідчої та судової практики, правильному поєднанню методів наукового пошуку.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, повнота їх викладу у наукових публікаціях.

Є підстави погодитись, що опонована дисертація за характером і змістом розглянутих проблем є першим в Україні монографічним дослідженням, в якому здійснено комплексну розробку поняття, психофізіологічної, кримінальної процесуальної і тактичної сутності навідних запитань як засобу комунікації у кримінальному провадженні, а також удосконалено теоретичні засади їх практичної реалізації.

Безумовно, окремі аспекти застосування навідних запитань у кримінальному провадженні і раніше були предметом дисертаційних досліджень (наприклад, Бабунич В. М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти, 2015; Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження, 2016; Шепітько І. І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції, 2018; Гречана С. І. Тактика допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею, 2024), однак робота Конюшин Ю. І. є першою, в якій комплексно досліджено власне навідні запитання як засіб комунікації у кримінальному провадженні.

У межах здійсненого дослідження отримано результати, що мають наукову новизну. Зокрема, варто погодитись із висновком дисертантки, яка констатує, що у кримінальному провадженні знаходять прояв такі функції комунікації: контактна, інформаційно-обмінна, спонукальна, координаційна, функція розуміння (взаєморозуміння), амотивна (експресивна) (с. 32-33).

Заслуговує на увагу запропонована дефініція поняття «комунікація у кримінальному провадженні» – це сукупність здійснюваних у досудовому розслідуванні й судовому розгляді кримінальних правопорушень комунікативних дій (актів), в процесі яких їх суб'єкти оперують (обмінюються) певною інформацією засобами керованого та допустимого впливу (управління) на відповідні компоненти передавання і прийняття бажаних (очікуваних) повідомлень (відомостей) із використанням ситуативних комунікативних засобів. При цьому, комунікація у кримінальному провадженні може відбуватись як між окремими суб'єктами, так і між групами суб'єктів у часто змішаний усно-писемний і вербально-невербальний спосіб, переважно у формі ділового запитально-відповідного діалогу з елементами суперечливого (конфліктного) чи сприятливого (безконфліктного) одержання та перевірки певної інформації під час проведення відповідних передбачених законом чи рекомендованих криміналістикою дій, заходів та засобів (с. 38).

Натомість комунікація у межах окремо взятої процесуальної дії чи тактичного інструменту визначається як виокремлене поєднання ситуативно обумовлених комунікативних засобів під час застосування яких їх суб'єкти оперують (обмінюються) певною інформацією, керовано та допустимо впливаючи на відповідні компоненти передавання і прийняття бажаних (очікуваних) повідомлень (відомостей) з метою виконання завдань кримінального провадження (с. 38).

Важливе місце в системі засобів комунікації відводиться запитанням. Дисертантка розглядає сутність запитань у двох аспектах:

- у логічному сенсі запитання – це особливий прояв умовиводу, що проблематизує можливість переходу від частково відомого знання до нового

знання і формулюється у вигляді відповіді як прояву процесу пізнання та діяльності;

- в аспекті сутності професійно орієнтованої вербальної (передусім, діалогової) комунікації запитання – це логічна форма мислення в межах комунікативного акту, який своїм змістом (інтенцією) охоплює початкову (базисну) інформацію, що надходить від адресанта, з однозначною його вказівкою на її недостатність чи потребу перевірки з метою отримання нової (додаткової, потрібної тощо) інформації у вигляді відповіді адресата (с. 59-60).

Авторка на основі аналізу наукових праць фахівців різних галузей знань обґрунтувала природничу (психофізіологічну) сутність навідних запитань як засобу комунікації у кримінальному провадженні, з урахуванням чого сформулювала поняття навідних запитань у контексті їх психофізіологічної та тактико-правової сутності. Відповідно, на її погляд, навідні запитання:

- це логічна форма мислення в межах комунікативного акту, яка своїм змістом (інтенцією) охоплює початкові (базисні) достовірні відомості, що надходять від адресанта, з однозначною його вказівкою (сугестією) на їх недостатність з метою отримання нової (додаткової, потрібної тощо) інформації у вигляді вільно обраної на підсвідомому рівні відповіді адресата;

- це прояв пізнання під час допиту чи іншої процесуальної дії, в межах змісту і завдань якого уповноважені суб'єкти відкрито або приховано оперують достовірними чи ймовірними відомостями, їх частиною, допустимою вказівкою на них з метою отримання інформації у вигляді сформованої переважно на підсвідомому рівні відповіді особи, якій поставлене це запитання (с. 121).

Здобувачкою розглянуто співвідношення навідних та інші різновидів запитань, які усі містять певну інформацію, яка тією чи іншою мірою спрямована на одержання адекватної відповіді, що особливо актуально для умов, мети і завдань кримінального провадження. Водночас, проведено розмежування заборонених і допустимих навідних запитань, головна відмінність між якими визначена у тому, що у забороненому запитанні відповідь наперед визначена настільки, що у того, хто відповідає, відсутня можливість реальної підсвідомої реакції свободи вибору. При цьому, на мій

погляд, слушно авторка доходить до висновку, що твердження про те, що у навідному запитанні не повинно бути певної первісної (вихідної) інформації, є помилковим, адже кожне, і не лише навідне, вербально – змістовне запитання (з урахуванням його логічної й граматичної природи) закономірно повинно містити і містить певну початкову інформацію (засновок). А тому допустимість чи недопустимість навідного запитання залежить не від констатації наявності у ньому ввідної інформації, а її походженням і моментом появи в комунікації (с. 181).

Науково значимим є висновок дисертантки про те, що навідні запитання можуть бути дозволені до застосування лише за умови їх відповідності певним вимогам, зокрема: 1) законності; 2) етичності, яка диференціює навідні запитання як такі, що не можуть містити в собі елементи психічного чи будь-якого іншого виду насильства, бути аморальними, антисупільними тощо, зокрема: а) неприпустимим є маніпулятивне навідне запитання, яке безваріантно спонукає адресата повідомити у відповіді саме бажану як для адресанта інформацію чи згідно його інтересів себе поводити (приймати рішення тощо); б) необхідно оцінювати і враховувати, яким саме соціальним цінностям адресат за наслідками постановки йому навідного запитання надаватиме пріоритет (тобто адресанту необхідно співставляти мету й завдання кримінального провадження з відомими соціальними цінностями: сімейними, родинними стосунками тощо); в) щоб отримана за наслідками навідного запитання інформація (визнання вини, позитивна реакція причетності до кримінального правопорушення чи обізнаності про нього тощо) не розглядалась (оцінювалась) як єдиний доказ вини, тобто щоб ця інформація підтверджувалась ще й іншими доказами; г) запитання не містить формулювань в агресивній манері; г) не буде створено ситуації, за якої адресант поставленим запитанням прямо або завуальовано спонукає адресата вважати існуючими факти, які насправді ще не встановлені або ж вважаються існуючими з відомостей, які вже до цього були спростовані; д) не буде створено ситуації, за якої адресант у базисі (засновок) поставленого запитання прямо або завуальовано оперує доказом, який визнано до цього судом недопустимим;

е) не буде створено ситуації, за якої адресант навідним запитанням вводить тему (ідею) для обговорення, яка раніше не була предметом прямого допиту;
є) не буде створено ситуації, за якої адресант навідним запитанням підштовхує адресата зробити оціночне судження тощо (с. 119-120).

Заслуговують на увагу класифікації навідних запитань за різними критеріями виправдано диференціювати:

1) за критерієм допустимості / недопустимості: а) недозволені (недопустимі, заборонені), б) дозволені (допустимі, не заборонені); у свою чергу недозволені навідні запитання залежно від характеру (джерела закріплення) заборони: а) заборонені з підстав, передбачених КПК (ч. 6 ст. 352), б) заборонені з загально-правових та етичних підстав (суперечать засаді законності, містять елементи тактичного насильства тощо);

2) залежно від специфіки пізнання об'єктивної дійсності, рівня складності з'ясування певної проблеми: а) основні (вузлові), б) неосновні (дотичні);

3) за ступенем виразності та доказової спроможності: а) чіткі (очевидні), б) нечіткі (приховані, завуальовані);

4) залежно від способу спрямованості засновку (способу запиту на шукане), втім числі його цільової спрямованості: а) уточнювальні (деталізуючі, конкретизуючі), б) доповнювальні (доповнюючі), в) нагадувальні (нагадуючі), г) контрольні (контролюючі);

5) за функціональним призначенням: а) змістовні (в основі засновку взято конкретний зміст певної інформації), б) функціонально-психологічні (наведене в засновку має за мету актуалізувати певний психологічний вплив на адресата);

б) за характером і рівнем доказовості головного факту: а) обвинувальні, б) виправдувальні, в) нейтральні;

7) за рівнем поінформованості адресата чи адресанта: а) контентзапитання, б) детезапитання;

8) за структурно-синтаксичною складністю пропозиційної підстави (засновку): а) односкладні (прості), б) декількаскладні (складні);

9) залежно від характеру озвученого у засновку мовного «волествердження»: а) навідне запитання - прохання, б) навідне запитання - рекомендація (дискусія), в) навідне запитання - розумове завдання;

10) залежно обсягу можливої відповіді: а) відкриті (змістовно необмежені, вільні), б) закриті;

11) залежно від цільової орієнтації: а) запитання, скеровані на локалізацію завідомо протиправної протидії адресата встановленню істини у кримінальному провадженні, б) запитання, скеровані на перевірку «стійкості» й послідовності адресата в його протиправній протидії встановленню істини у кримінальному провадженні, в) навідні запитання скеровані на належне сприйняття тієї чи іншої криміналістично значущої інформації самим адресантом;

12) залежно від тактичної мети: а) перевірочні, б) дискредитаційні;

13) дискредитаційні навідні запитання залежно від об'єкта можуть бути як такі, що скеровані на дискредитацію: а) допитуваної особи; б) показань допитуваної особи (с. 124-133).

У контексті навідних запитань авторкою досліджено проблему навіюваності (сугестії), яка розглядається як особистісно детермінований ситуативно обумовлений процес сприйняття ззовні людиною інформації, що гетерогенно (різноманітно) впливає на її мимовільну податливість. Здатність до навіюваності розглядається не як свідчення слабкості людини, а навпаки, гнучкості, пластичності її психічних процесів, а також непритаманності їй ригідності і таких рис характеру, як недовірливості і підозрливості, нетерпимості і непримиренності до чужого слова (мови), вираженого егоцентризму (с. 179-180). Водночас, розглянуто співвідношення сугестії та інших понять (переконання, маніпуляції), які є схожими і можуть проявлятися у різноманітних запитаннях, однак мають і низку відмінних ознак.

Слід погодитись із висновком авторки, що навідне запитання як і кожен тактичний інструмент правомірного лінгво-психологічного впливу є невід'ємним елементом змагального судового розслідування, в рамках застосування яких прокурор, адвокат-захисник, суддя, враховуючи всі можливі ризики має змогу

продемонструвати своє бачення фактів з використанням показань свідків, потерпілих, обвинувачених, експертів та інших осіб і отримувати додаткову, уточнюючу інформацію, контролювати відповіді допитуваного тощо. Навідні запитання є особливо актуальним засобом судової комунікації за ситуації, коли свідкам, потерпілим, обвинуваченим тощо внаслідок низки суб'єктивних причин (їх розгубленість, низький інтелектуальний і освітній рівень тощо) винятково його застосуванням стає можливим нагадати достовірно відомі їм факти, для встановлення і з'ясування яких вони, власне, залучені у відповідні комунікативні процедури.

Наукове дослідження, проведене Конюшин Ю. І., має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Наведені дисертанткою висновки, положення та пропозиції можуть бути використані у практичній діяльності слідчих, прокурорів, суддів під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Крім того, авторкою з метою імплементації міжнародно-правових стандартів у кримінальному провадженні України запропоновано внести зміни до речення першого абзацу першого ч. 9 ст. 224 КПК та викласти його у такій редакції: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях, а також для забезпечення права підозрюваного на допит особи, яка дає проти нього показання» (с. 147).

Основні результати дисертації Конюшин Ю. І. достатньо повно відображені у 3 наукових статтях у вітчизняних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 1 науковій статті у зарубіжному рецензованому виданні, а також у 9 тезах доповідей на конференціях та інших наукових заходах, що відповідає вимогам, передбаченим постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року № 44.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, у достатньому обсязі відображені в анотації до дисертації, зміст якої відповідає встановленим

вимогам. Текст дисертації викладено у науковому стилі, літературною державною мовою.

Оцінка відсутності / наявності порушення академічної доброчесності.

У дисертації звернення здобувачки до ідей, думок інших науковців містять посилання на відповідні джерела. Порушень академічної доброчесності у тексті дисертації офіційним опонентом не виявлено.

Оформлення дисертації здійснене відповідно до вимог, передбачених наказом МОН України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 року № 40, і в цілому не викликає зауважень.

Зауваження та побажання до дисертації.

Загальна позитивна оцінка дисертації не виключає можливості висловлення окремих зауважень, виявлення окремих спірних та таких, що потребують уточнення, додаткової аргументації, положень і висновків, внесення певних побажань рекомендаційного характеру.

1. На с. 23-24 дисертації цілком правильно, на мою думку, дисертантка виправдовує вживання «комунікативна», а не «комунікаційна» дія (акт), оскільки прикметник комунікаційний має значення «який стосується комунікації – шляхів сполучення, транспорту, ліній зв'язку тощо», у той час як прикметник «комунікативний» має інше значення, зокрема «стосується комунікації як взаємообміну, інформацією», тобто мова йде саме про комунікативну функцію мовлення.

Водночас, подекуди здобувачка у тексті дисертації все ж не дотримується виведеного нею ж висновку (наприклад, на с. 27 дисертації, а також у текстах окремих наукових публікацій). Відтак, варто бути більш послідовною у використанні уніфікованої спеціальної термінології, що часто слугує запорукою бажаного результату наукової праці.

2. На с. 102 дисертації авторка зазначає, що вітчизняний законодавець чи не єдиний серед світових законодавств зробив спробу (правда, вже аж занадто лаконічну, а відтак поверхневу, тим паче – поза межами визначення основних термінів у ст. 3 КПК України) нормативного виокремлення поняття навідних запитань.

Разом з тим, на с. 121 дисертації пропонується варіант авторської дефініції поняття «навідні запитання» у двох аспектах – у контексті природничо-наукової їх сутності та правничому аспекті. Вони, як на мене, в цілому відповідають відомим логічним правилам побудови поняття, тобто, є адекватними за суттю й лінгвістико-гносеологічно витримані за своїм змістом та структурою.

Водночас, якщо авторка вважає, що варіант дефініції навідних запитань у КПК України є «занадто лаконічним і поверхневим», мабуть варто було запропонувати зміни до ч. 6 ст. 352 КПК України чи доповнити ст. 3 Кодексу відповідним «удосконаленим» визначенням.

3. На захисті хотілося б почути аргументи здобувачки щодо того, у чому вона вбачає доцільність викладу у дисертації проблематики допустимості використання навідних запитань в інших, крім допиту, процесуальних діях (в межах пред'явлення для впізнання, обшуку, огляду, слідчого експерименту, призначенні і проведенні судових експертиз) (с. 162). Адже інформація, одержана за наслідками використання навідних запитань під час комунікації у цих процесуальних діях, самостійного доказового значення не має. У чому ж тоді полягає значення такої інформації для конкретного кримінального провадження?

4. У дисертації використано значну кількість наукових джерел, опублікованих на території держави-агресора. Звичайно, прямої заборони на їх використання немає, однак відповідно до Рекомендації Комітету з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях (протокол № 36 (46) від 30 листопада 2023 року) таке використання рекомендовано обмежити, за винятком вмотивованих випадків.

Водночас, слід відзначити, що висловлені офіційним опонентом зауваження і побажання мають дискусійний, рекомендаційний характер і жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Висновки:

1. Дисертація Конюшин Юлії Іванівни на тему «Навідні запитання як засіб комунікації у кримінальному провадженні», є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що у своїй сукупності мають значення для розвитку криміналістичної і кримінально-процесуальної доктрини та правозастосовної практики.

2. Зміст дисертації Конюшин Ю. І. відповідає заявленій спеціальності 081 Право.

3. Дисертація Конюшин Ю. І. виконана і оформлена у відповідності до вимог, передбачених постановою «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року № 44 (з наступними змінами) та наказом МОН України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 року № 40.

4. Здобувачка Конюшин Юлія Іванівна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент

**завідувач кафедри кримінального
права та процесу Хмельницького
університету управління та права
імені Леоніда Юзькова, кандидат
юридичних наук, професор**

Сергій КРУШИНСЬКИЙ